

ZAKON, SAVJEST I MILOST U NAUČAVANJU SV. PAVLA (I)

Ermenegildo Manicardi, Bologna*

Novozavjetna upotreba terminologije koja se odnosi na savjest¹ omogućuje nam da jasno uočimo izvanrednu važnost doprinosa apostola Pavla i ovoj temi.² On je bio prvi od kršćanskih autora koji upotrebljava grčku terminologiju u pogledu savjesti³ i koji od te terminologije čini, zahvaljujući vlastitom izboru i ozbiljnosti svojeg mišljenja, neizostavnu sastavnicu rječnika Isusovih učenika. Da bismo na početku našeg istraživanja ukratko obrazložili naslov i mjesto dodijeljene ovom izlaganju, želimo ustvrditi odlučujuću važnost Pavlova doprinosa ukorjenjenju kategorije savjesti u kršćanskoj teologiji i kompleksnoj stvarnosti zapadne kulture.

1. BITNE ETAPE BIBLIJSKOG HODA TERMINA SYNEIDESIS

Židovska Pisma, ne rijetko, svjedoče o sukobima u čovjekovoj nutрини.⁴ Međutim, ona ne raspoložu terminologijom koja bi izravno odgovarala gr-

* Ermenegildo Manicardi je talijanski bibličar, dekan Teološkog fakulteta u Bologni. Ovaj njegov članak predstavlja doprinos znanstvenom skupu: "Savjest i evangelizacija danas", održan 6. i 7. svibnja 1992. u Bologni, u organizaciji tamošnjeg teološkog fakulteta.

¹ Radi se prije svega o imenici *syneidesis* i glagolu *synoida* sa povratnom zamjenicom. Uz grčku riječ "he *syneidesis*" i talijansku riječ "coscienza" (hrvatski savjest), upotrebljavat ćemo često i jednostavnu transkripciju *syneidesis*. Razlog je u tome što se ne želi izgubiti iz vida činjenica da se Pavlov termin "ne podudara posve s onim što se misli pod pojmom savjest u kasnijoj teologiji (već kod Otaca) i, premda uz manje razlike, u suvremenoj etici: glas Božji u čovjeku, naravno znanje glede dobra i zla, svijest o dobrim i zlīm djelima, snaga koja čovjeka potiče na dobro". Tako R. Schnackenburg, *Il messaggio morale del Nuovo Testamento*, vol. II: *I primi predicatori cristiani*, Paideia, Brescia, 1990, str. 64.

² Termin *syneidesis* pojavljuje se u Novom zavjetu 30 puta (od sada: put = x). U nesumnjivo autentičnim Pavlovim poslanicama termin se pojavljuje 14x, i to ovako raspoređen: Rim 3x; 1 Kor 8x; 2 Kor 3x. U ostalom dijelu Pavlova opusa pojavljuje se 11x: 6x u pastoralnim poslanicama (1 Tim 1,5,19; 3,9; 4,2; 2 Tim 1,3; Tit 1,15) i 5x u Heb (9,9,14; 10,2,22; 13,18). U ostalom dijelu NZ izvan Pavlova opusa imamo termin 2x u Dj (23,1 i 24,16; u oba slučaja termin se pojavljuje u Pavlovim ustima) i 3 upotrebe u 1 Pt (2,19; 3,16, 21). Glagolski izraz "*hemaute synoida*" pojavljuje se samo jedan put da bi označio fenomen savjesti i to u jednom nedvojbenom Pavlovom tekstu (1 Kor 4,4). U Dj 5,2 se isti glagol odnosi na jedno znanje koje se ima zajednički s drugima: riječ je o sukrivnji Safire u Ananijinoj krivici.

³ Refleksni izraz *synoida hemaute* se pojavljuje od VII st. pr. Krista do u kršćansku eru. Budući da se ovaj izraz pojavljuje u svezi s moralnom sviješću ne samo kod Platona, već i kod autora blizih pučkom izrazu (kao Aristofan, Ksenofon, Demosten), može se iznijeti hipoteza o pučkoj upotrebi ove terminologije. Ovo treba imati na umu kod suočenja s novozavjetnim tekstovima. Za daljnje informacije o ideji savjesti u grčkom svijetu je još uvijek veoma dobar CH. Maurer, odrednica: *synoida, syneidesis*, u: *Grande Lessico del Nuovo Testamento*, vol. 13, Paideia, Brescia 1981, str. 269-293. Za predkršćansku latinsku kulturu, usp. *Isto*, str. 294-295.

⁴ Nekoliko primjera: Adam i Eva se nakon grijeha sakrivaju "pred licem Gospodina Boga" poradi stida (Post 3,8-10). Jakovljevi sinovi osjećaju tjeskobu koja ih pritište radi brata Josipa (Post 42, 21). Abigađa ukazuje Davidu na mogućnost da mu činjenica "da je ni zašto prolio krv i da je sebi pribavio pravdu svojom rukom" postane jednog dana tjeskoba i grizodušje (1 Sam 25,31). Kralju Davidu snažno udara srce kada postaje svjestan značenja popisa koji je raspisao (2 Sam 24,10).

čkoj kategoriji *syneidesis*. Moralni sudovi jednog Izraelca manje su određeni zapažanjem unutrašnjeg razvoja svjesnosti, a više spoznajom da se nalazi u trajnoj nazočnosti Boga, koji se objavljuje i govori. Ispravnost djelovanja ovisi o poslušnom slušanju Tore, koju je darovao Bog jedini, otkupitelj i spasitelj.⁵

U Bibliji Sedamdesetorice (LXX) grčka se terminologija vezana uz savjest-syneidesis pojavljuje veoma rijetko.⁶ Postoje samo dva zanimljiva teksta.⁷ U prijevodu *Septuaginte*, Job 27,6 posuže za idejom "savjesti" tamo gdje hebrejski tekst jednostavno govori o "srcu" (*ou gar synoida emauto atopa praxas*).⁸ Drugi se tekst pojavljuje u jednoj knjizi napisanoj izvorno na grčkom. U Mudr 17, 10 upotrebljen je jedan izraz koji očito ukazuje na značajni razvoj razmišljanja o savjesti: "zloća koja savjest tišti" (*ponēria synehomenē tē syneidēsei*).⁹ Iz činjenice da se spomenuta terminologija vrlo rijetko pojavljuje možemo zaključiti kako je malo vjerojatno da je termin *syneidesis* ušao u kršćanski jezik poradi prisnosti s Biblijom Sedamdesetorice. Relativno široku upotrebu termina vezanih uz savjest nalazimo kod židovskih pisaca helenističke kulture, a posebno kod Josipa Flavija¹⁰ i Filona.¹¹ K tome možemo spomenuti, premda svjesni poteškoća

- 5 "Na taj način također i ja, koji se u nutrini nalazi u stanju sukobljenosti, postaje jedna jedinstvena osoba, koja stoji pred Bogom koji govori" (CH. Maurer, nav.dj., str. 297).
- 6 U svemu imamo jedan slučaj u kojem se pojavljuje *synoida emauto* (Job 27,6), dvije upotrebe termina '*syneidesis*' (Prop 10,20 i Mudr 17,10), i jednu treću upotrebu istog termina u varijanti S kod Sir 42,18.
- 7 Izgleda da se u Prop 10,20 radi o pogrešnom prijevodu. Varijanta S u Sir 42,18 ("Svevišnji poznaje svaku *syneidesis*") predstavlja vjerojatno samo pojačanje termina spoznaja (*eidesis*), koji se pojavljuje u drugim svjedočanstvima *Septuaginte*.
- 8 Mazoretski tekst u Job 27,6 kazuje: "Pravde svoje ja se držim, ne puštam je; zbog mojih me dana srce korit neće." Biblija LXX predočava kao drugi dio retka izraz: "Uistinu nisam svjestan da sam učinio stvari koje nisu u redu." Tu je jedan izraz, vezan uz židovski termin "srce", protumačen pomoću izraza koji upućuje na grčko poimanje "savjesti". Biblija Talijanske biskupske konferencije (odsada BC) trudi se uzeti u obzir obogaćenje koje predstavlja grčki tekst; stoga prevodi: "Ustrajat ću čvrsto u mojoj pravdi i neće pasti, moja mi savjest neće predbaciti niti jedan od mojih dana."
- 9 BC prevodi: "Zloća osuđena vlastitim svjedočanstvom je nešto strašljivo, a kad je savjest tišti, misli uvijek na ono najgore" (Mudr 17,10). U jednoj situaciji, prožetoj susretom između nasljedstva biblijske misli i helenističke kulture "događa se po prvi put povezivanje moralne svjesti s pojmovima uzetim iz pravnog djelokruga, vezujući u jednoj osobi funkcije tužitelja i suca (CH. Maurer, nav.dj., str. 299).
- 10 Kod Josipa Flavija tonovi su više intelektualni. Židovska ideja "srca" je često prevedena riječju *dianoia*. Također se upotrebljavaju i *emauto synoida* (Ant. 3,190), *to syneidesis* u smislu savjesti koja predbacuje (Ant. 4,286), *he syneidesis* shvaćena često kao jednostavna spoznaja (Bell. 4,193). S teološke točke gledišta važno je da se savjest (*to syneidos*) postavlja za trećeg svjedoka budućeg uskrsnuća, i to uz Pismo i samog Boga (Ap 2,218). "Na taj način je savjest vezana uz problematiku odnosa između navne spoznaje Boga i objavljene spoznaje, kojom se je bavilo helenističko židovstvo" (CH. Maurer, nav.dj., str. 302-304). Bilježimo da Pavao ne upotrebljava nikada termin *to syneidos*, koji je naprotiv veoma važan kod Josipa Flavija.
- 11 "Prema Filonu, čovjek koji je na sebe svjesno navukao krivice pa ipak ustrajava u zaklinjanju na svoju nevinost, postat će svoj prvi tužitelj, "potaknut na to vlastitom savješću" (Spec. leg. 1,235)" (R.Schnackenburg, nav. dj., str. 66). Savjest je "pravi čovjek duše" (*Puga* 131), sudac "koji zauzima cijelo sudište" (*Isto*, 118). Daljnje informacije kod Ch. Maurer, nav.dj., str. 302-311.

oko datacije, i jedan iskaz iz spisa *Rubenova oporuka*: "Još me tišti savjest zbog moga grijeha."¹² Po svemu sudeći, čini se da kod ovih autora nije moguće pronaći značajnije veze sa karakterističnim odrednicama Pavlovog pojma *syneidesis*.¹³

Analiza upotrebe terminologije savjesti u autentičnim Pavlovim poslanicama omogućuje nam nekoliko uvida,¹⁴ koji potom mogu naći svoje mjesto u jednoj globalnoj hipotezi glede početka i pojedinih etapa Pavlova razmišljanja o *syneidesisu*. Apostol je ovaj termin susreo vjerojatno u okviru diskusije o idolopoklonicima (usp. 1 Kor 8-10). Upotreba ovog termina, s druge strane, prigoda je da se njegovo značenje produbi i zadrži: termin se nakon toga pojavljuje povremeno, ali spontano. To, međutim, ne nosi sa sobom neku novu sistematizaciju Pavlovih antropoloških kategorija.¹⁵

Govor ostalog dijela NZ o *syneidesisu* nalazi se posve u krugu Pavlove tradicije.¹⁶ Kod različitih autora nalazimo trajnu sklonost da se savjest određuje posebnim pridjevima. Tako se govori o "dobraj savjesti",¹⁷ "besprijezkornoj savjesti",¹⁸ "čistoj savjesti",¹⁹ "zloj savjesti",²⁰ itd. Upotreba ovih pridjeva obznanjuje još veću zabrinutost za eventualno negativne reakcije *syneidesisa*. No, takav način pristupa predstavlja već daljnji razvoj u upotrebi termina²¹ i doprinosi kasnijoj razradi pojma.²²

¹² *Test. Ruben* 4,3, u: *Apocryft del Nuovo Testamento* (a cura di P. Sacchi), UTET, Torino 1981, str. 773. Navedeni tekst predstavlja vrlo dobru paralelu Mudr 17,11. Zbirka *Testamenti del Dodict Patriarchi* sadrži različite slojeve pa i kršćanske umetke; otuda poteškoća da se točno datiraju pojedini elementi.

¹³ Na pr. kod Apostola ne nalazimo nikada poimanje savjesti kao bjesnila, što naprotiv igra veliku ulogu u gore navedenom tekstu iz *Testamento di Ruben* (4,3). Ne nalazimo niti razradu njene funkcije na sudu Božjem, kakvu nalazimo kod Filona i Jostpa Flavija.

¹⁴ Izgleda da postoje četiri odlučujuća vida: 1) termin se ne pojavljuje u tekstovima koji prethode 1 Kor 2; 2) približno polovica upotrebe pojma *syneidesis* se nalazi u 1 Kor 8-10 i to u uskoj svezi s pitanjem idolopoklonika; 3) u jednom važnom tekstu nastalom nakon 1 Kor, koji se bavi pitanjem sličnim onome o idolopoklonicima (Rim 14,1sl), nije upotrebljena terminologija savjesti; 4) nakon što se je suočilo u 1 Kor sa pitanjem idolopoklonika, *syneidesis* se pojavljuje u nekoliko zahtjevnih tekstova bilo u 2 Kor bilo u Rim.

¹⁵ Pavao nastavlja izražavati svoje shvaćanje čovjekove unutrašnje moralne percepcije, upotrebljavajući kategorije više semitskog porijekla (na pr. "srce") i apstrahirajući od terminologije *syneidesisa* (kao na pr. kod Rim 7).

¹⁶ Treba imati na umu da se dva teksta iz Djela apostolskih pojavljuju kao izgovorena Pavlovim ustima (23,1; 24,16).

¹⁷ Dj 23,1: doslovno "svaka dobra savjest", prevedeno u BC sa "u savršenoj ispravnosti savjesti"; 1 Tim 1,5,19; 1 Pt 3,16.

¹⁸ Dj 24,16.

¹⁹ 1 Tim 3,9; 2 Tim 1,3.

²⁰ Heb 10,22.

²¹ Na taj način je prevladano jedino određenje savjesti koje Pavao poznaje: "nejaka savjest" (1 Kor 8,7,12; usp. također r. 10). "U vremenu nakon njega prevladava pojam dobre, čiste, zle savjesti itd. koji je inače posve odsutan kod Pavla. To sugerira jednu drugačiju upotrebu termina (Ch. Maurer, *nav.dj.*, str. 312).

²² Poneka naznaka kod Ch. Maurer, *nav.dj.*, str. 326. Interesantan je zbiljeni exkurs kod U. Wilckens, *Der Brief an die Römer I* (Röm 1-5), EKK VI/1, Benzinger-Neukirchener-Zürich 1987 (2 Aufl.), str. 138-142.

2. PAVLOVI TEKSTOVI KOJI GOVORE O SYNEIDESISU

Pavao ne definira nikada izričito što misli pod pojmom *syneidesis*. Prema tome, ako se želi precizno odrediti njegovo poimanje, nužna je analiza odgovarajućih tekstova. Polazimo od tekstova u kojima se Pavao odnosi na vlastitu savjest. Oni imaju tu prednost što sadrže neposredne i u određenom smislu spontane tvrdnje.²³

1) Pozivanje sv. Pavla na vlastitu savjest

Pozivajući se na vlastitu savjest, Apostol govori o *syneidesisu* u tri različite poslanice (1 Kor, 2 Kor, Rim).

1.1. "Doista, ničega sebi nisam svjestan, no time nisam opravdan."

U 1 Kor 4, 3-4 Pavao upotrebljava jedan jedini put u svojim spisima refleksivni izraz *emautō synoida*. U r. 3, a u kontekstu sporenja među sljedbenicima različitih "apostola", Pavao izjavljuje, nakon što je izazovno ustvrdio da ne pridaje važnost mišljenju koje imaju o njemu Korinćani ili bilo koje ljudsko sudište, kako nije zainteresiran niti za vlastiti sud o sebi (r. 3b). U r. 4 nastoji motivirati tu vrlo važnu tvrdnju glede odricanja od vlastitog suda o sebi (usp. vezni "gar"). Taj isti redak spominje istovremeno pozitivno svjedočenje savjesti ("ničega sebi nisam svjestan"),²⁴ relativiziranje dometa jednog takvog suda ("no time nisam opravdan") i, na kraju, spasonosni zahvat Božji ("moj je sudac Gospodin").

U ovom tekstu se savjest očito promatra u njenoj funkciji *vrhovnog ljudskog sudišta*, koje je ovlašteno zahvaćati u ljudsko djelovanje. Istovremeno postaje očito da ovakav njen položaj ne daje savjesti potpunu apsolutnost. Konačni sud o nekoj osobi pripada Bogu. Savjest je ipak jedan ljudski sud. Stoga i u slučajevima kada može sasvim ispravno donijeti jednu pozitivnu prosudbu, ona sama po sebi nije u stanju ponuditi čovjeku opravdanje i spasenje, koji su joj potrebni. Poimanje *syneidesisa* je već sasvim zrelo u tekstu 1 Kor.²⁵

1.2. Slava poradi svjedočanstva savjesti

Tvrdnja iz 2 Kor 1,12 uvodi u raspravu o vrlo važnim pitanjima odnosa između Pavla i Korinćana. Ta pitanja stoje u središtu ove poslanice. Pozivanje na svjedočanstvo savjesti (*to martyrion tēs syneidēsēos hemōn*) plod je Pavlove bojazni da mu se možda ne vjeruje. Ono želi osigurati autentičnost Apostolova držanja u Korintu. Jednostavnost²⁶ i prozirnost²⁷

²³ Druge upotrebe termina *syneidesis*, koliko god mogu izgledati prikladnije za uvid u cjelinu problema, ipak su znatno uvjetovane odnosom prema specifičnim problemima.

²⁴ Ovdje se jasno nazire shvaćanje savjesti kao unutrašnjeg tužitelja, koje je bilo veoma rašireno u tadašnjoj (premda ne samo tada) pučkoj filozofiji.

²⁵ Radi se o prvoj Pavlovoj poslanici u kojoj se pojavljuje terminologija savjesti.

²⁶ BC donosi, zajedno s Vulgatom, termin "svetost".

²⁷ Sintagma *en ellikrīneta tou theou* upotrebljava jedan termin koji označava jasnoću usporedivu sa sunčanim sjajem.

nisu bili tek trik ljudske mudrosti da bi se pridobilo slušatelje, već je riječ o znakovima prihvaćanja Božje milosti.

U ovom tekstu Pavao označava svjedočenje savjesti kao "naša slava" (*he kauhēsīs hemōn*). A iz različitih kasnijih izraza (usp. posebice upotrebu termina *kauhēma* u r. 14 proizlazi da terminologija slave ima u Pavlovu jeziku također i pozitivno značenje²⁸; nju se upotrebljava da bi se izrazilo vrijedne motive na kojima bi čovjek mogao utemeljiti nadu u vlastito spasenje (Rim 5,2; usp. također 1 Sol 2,19; Fil 2,16).

Tvrdnja u 2 Kor 1,12 je na određeni način komplementarna tvrdnji sadržanoj u 1 Kor 4,4. Dok 1 Kor 4,4 otkriva nastojanje da se predoči relativnost suda savjesti u odnosu na posljednji Božji sud, slava poradi "svjedočenja savjesti" (2 Kor 1,12) potcrtava pozitivnu funkciju *syneidesis* s obzirom na posljednji sud. Premda *syneidesis* nije nikada aktivni princip opravdanja, pa ni onda kada ništa ne predbacuje, ona, ukoliko predstavlja svjesnost koja omogućuje nadu glede vlastitog spasenja, obavlja ipak jednu stvarnu funkciju.

1.3. Savjest u Duhu Svetom

U retku Rim 9,1, koji se nalazi na početku važnog dijela te poslanice, Pavao želi uvjeriti da je svjedočanstvo njegove savjesti garancija onoga što se sprema izreći. Naime, tvrdnja prema kojoj bi on sam htio biti "proklet, odvojen od Krista" u korist svojih sunarodnjaka (r.3), nalazi se u opasnosti da joj ljudi ne povjeruju.²⁹ Stoga se na objavu sadržaja *syneidesis* gleda kao na pomoć i garanciju.³⁰

Struktura Rim 9,1 jasno objašnjava značenje i svrhu tvrdnje o savjesti. Pavao se odlučuje reći istinu kroz dvije tvrdnje, jednom potvrđnom ("Istinu govorim u Kristu")³¹ a drugom niječnom ("ne lažem"). Na trećem mjestu se pojavljuje apsolutni genitiv "*symmartyrouēs moi tēs syneidēseōs mou en pneumatī hagīō*".³² Očitovanje unutrašnjeg svjedočanstva savjesti pridodaje se dvjema prethodnim izjavama³³ te time poprima vrijednost zakletve. Velika snaga ovog upućivanja na savjest postaje očito u suočenju sa tekstom Gal 1,20. Pavao pronalazi garanciju da ne laže u pozivanju "Boga za svjedoka" (*ha de grafō hymīn idou enōpion tou theou hoti ou pseudomai*). Spominjanje savjesti u Rim 9,1 (*alēthetan legō en Hristō, ou*

²⁸ U svojem negativnom značenju riječnik slave, koji Pavao češće upotrebljava, vezan je uz egocentričnu slavu djela zakona, koju logika opravdanja po vjeri nastoji odstraniti (usp. 3,27).

²⁹ Usp. također zakletvu u Rim 1,9.

³⁰ O. Kuss, *La lettera ai Romani*, vol. III, Morcelliana, Brescia 1981, str. 83: "Da bi pružio neospornu garanciju svoje istinitosti, Pavao stavlja na vagu svjedočanstvo svoje savjesti. Iskaz u recima 1a.2. potvrđen je u njegovoj nutрини od strane "objektivnog" suda njegove savjesti: r. 1b."

³¹ Neka se obrati pažnja na naglašeno stavljanje termina istina na prvo mjesto (*alēthetan legō av Hristō*).

³² Sintaktički gledano, trebalo bi apsolutni genitiv povezati prvom tvrdnjom ("kažem istinu u Kristu"); niječna formulacija je neka vrst poveznog elementa.

³³ Mislím da treba interpretirati na ovaj način prefiks *syn-* u riječi *symmartyreitn*. Tamo gdje je savjest predočena kao jedini element, tamo nemamo prefiks *syn-* (usp. 2 Kor 1,12: *to martyron tēs syneidēseōs hemōn*).

pseudomai, symmartyrouses moi tēs syneidesēōs mou) ima istu funkciju kao i zaklinjanje u Gal 1,20 (*enōpion tou theou*).

Tvrđnja glede *syneidesisa* u Rim 9,1 upotpunjena je pozivanjem na Duha Svetoga. Izraz "moja savjest u Duhu Svetom" je paralelan s početnom frazom "govorim u Kristu".³⁴ Upućivanje na Duha motivirano je nužnošću da *syneidesis*, o kojoj se govori, bude ispravna. Tako komentira U. Wilckens: "Istina je utemeljena u Kristu, te Pavao nalazi potvrdu u svjedočanstvu svoje savjesti (usp. Rim 2,15), koja govori u Duhu Svetom pa stoga ne može griješiti."³⁵ U tom smislu je "savjest u Duhu Svetom" potpuna suprotnost "nejakoj savjesti" (1 Kor 8,7.12).

2) Moralna savjest kršćanina

Analiza triju tekstova ukazala je na svu važnost koju Pavao pripisuje *syneidesisu*, i to u trenutku kada o njoj govori neovisno od konkretnih odluka koje treba poduzeti. Sada ćemo istražiti one tekstove u kojima se govori o funkcioniranju savjesti kršćana u trenutku suočenja s moralnom odlukom.

2.1. *Syneidesis* uvijek veže kršćanina, čak i kada je nejaka

U 1 Kor 8,7 uzet je u razmatranje slučaj kršćana koji nemaju znanje (*gnōsis*, r.7a). U principu bi svi kršćani trebali imati takvo znanje (usp. "mi" u r.8,1). Međutim u stvarnosti postoje različiti stupnjevi spoznaje i među kršćanima. Štoviše, takve različitosti su konkretno uvjetovane različitošću prosudaba iste situacije od strane *syneidesisa*. Savjest, koja nije obogaćena prikladnim znanjem, definirana je kao nejaka (r.7b).³⁶

Slabost ovih kršćana se tumači, a na neki način i opravdava, pripisujući je postojećem običaju šovanja idola. Usprkos činjenici da ti ljudi prihvaćaju jednog Boga i jednog Gospodina (usp. r. 5-6), oni još nisu kultno slobodni: ne uspijevaju drugačije jesti meso žrtvovano idolima nego kao oni koji su "navikli na idole". Prema tome, njihova savjest "ostaje okaljano"³⁷ baš zbog činjenice da je nejaka, tj. lišena one spoznaje koja je u stanju podariti autentičnu slobodu.

Sadržaji 1 Kor 8,7 su važni za Pavlovo shvaćanje funkcioniranja savjesti. *Syneidesis* u njenom funkcioniranju mogu uvjetovati, pa čak i u

³⁴ S pravom upozorava E. Käsemann, *An die Römer*, Tübingen 1980, 4. Aufl., str. 249 da ne bi trebalo shvatiti izraz bilo kako, nego u jakom značenju kao "u prisutnosti Kristovoj".

³⁵ U. Wilckens, *Der Brief an die Römer II* (Röm 6-11), EKK VI/2, Benzinger-Neukirchener Zürich 1987, 2. Aufl., str. 186.

³⁶ Takva slabost savjesti je do te mjere velika i određujuća da oni koji su njome pogodeni mogu biti definirani jednostavno kao "nejaki" (usp. r.9). Suprotnost ovoj slabosti je definirana kao "*he exousta hymōn hautē*: radi se o "slobodi" (tako BC) koja kršćaninu dolazi od *gnōsis* (usp. r. 10).

³⁷ Tako prevodi BC. Glagol *molyrō* znači uprljati, omrljati. U NZ on označuje uvijek neki moralni pad. E. Zorell, *Lexicon Graecum Novi Testamenti*, to tumači frazom "labe peccati commissi polluitur".

negativnom smislu, neki na određeni način izvanjski elementi. Riječ znanje (gnosis) daje nazrijeti da se radi o informacijama. Što se pak vjernika, tiče za njih također mogu postojati (kultna) ograničenja, koja ih udaljavaju od punine istine i kršćanske slobode.

Riječ je, dakle, o tekstu koji je uistinu poučan. Nije dovoljno pozivanje na vjeru, ili jednostavno na ispravnu nakanu subjekta koji govori o svojoj savjesti. Treba prosuditi koliko se od evandeoske istine de facto nalazi u uvijek obavezujućem sudu koji donosi *syneidesis*. On bi mogao i ne biti sukladan objektivnosti stvari. Naime, postupanje sukladno sudu savjesti ne može se promatrati statički kao idealni vrhunac moralnog procesa.³⁸

2.2. Ne uvoditi skrupuloznost u proces savjesti

1 Kor 10 predočava dva paralelna stajališta glede odnosa naspram vlastitoj savjesti u situacijama koje bi mogle izgledati problematične.³⁹ U oba slučaja se ponavlja identična formulacija, koja u sebi sadrži predloženo rješenje: "*pan to...esthiete mēden anakrinontes dia tēn syneidēsīn*" (usp. r. 25 i r. 27). Glagol *anakrinō* ima različita značenja: u ovoj formulaciji se pojavljuje u značenju "ispitivati".

Prvi slučaj (10, 25-26) odnosi se na stav koji treba zauzeti glede onoga što se može kupiti na tržnici, a što je možda bilo upotrebjeno u kontekstu žrtvovanja idolima (r. 20).⁴⁰ Prema Pavlu, kršćanin treba slobodno jesti sve ono što se može kupiti a da pritom ne postavlja pretjerana pitanja "poradi savjesti". Treba se pouzdati u vlastita uvjerenja te pritom ne padati u zamku skupuloznog propitkivanja o ovom ili onom komadu mesa.⁴¹

Drugi slučaj se odnosi na situaciju jednog kršćanina pozvanog na ručak kod nekog nevjernika (10, 27). Ponovljena je ista uputa kao i u prethodnom slučaju. Ako to smatra prikladnim ili poželjnim, kršćanin može otići na ručak i kod idolopoklonika te jesti ponuđeno, a da pritom ne treba trajno ispitivati pojedina jela poradi vlastite savjesti. Međutim, imamo potpuno drugačiji slučaj ako dotični opazi da ovakvo njegovo ponašanje pričinja poteškoće drugim osobama (usp. r. 28-29).⁴²

³⁸ Važno je ne izgubiti iz vida da se Pavao ovdje ne obraća nejakom, već onome koji je u opasnosti da ga svojim znanjem dovede u opasnost. Stoga je i normalno da u ovom tekstu nema preporuka da se bolje oblikuje sud vlastite savjesti.

³⁹ Rješenju dvaju zahtjevnih slučajeva prethodi odbijanje idololatrijskih žrtvenih gozbi (10,14-22) te dvije britke tvrdnje, izrečene u polemičkom dijalogu, koje govore o stvarnoj koristi i izgradnji (10,23) kao ciljevima ponašanja, te nalažu da se traži dobrobit bližnjega (r. 24).

⁴⁰ Upotrebljava se termin *makellon*. Radi se o mjestu na kojem se prodaje hrana (meso, riba i drugo) a koje je ponekad u direktnoj svezi s poganskim hramom.

⁴¹ Prva motivacija je navedena u r. 26 i to pomoću jasne aluzije na Ps 23(24),1: Sve ono što je na zemlji pripada Bogu Stvoritelju. Usp. također Ps 49(50),12 i Ps 88(89),12. Iz konteksta cijele sekcije izranja također i jedna motivacija u niječnom obliku: idol, kojemu je spomenuto meso bilo eventualno žrtvovano, u stvarnosti ne postoji (usp. prije svega 8,4).

⁴² Slučaj je analiziran u daljnjem dijelu teksta.

Upute dane u 1 Kor 10 imaju pred očima, kako izgleda, kršćane obdarene prikladnim znanjem, a namjenjene su reguliranju odnosa s(a) vlastitom *syneidesis*. U oba slučaja se inzistira na tome kako je prije svega prikladno kretati se unutar prostora vlastitih (religioznih) uvjerenja, bez odveć skrupuloznih i beskorisnih ispitivanja *syneidesisa*.

2.3. Poslušnost autoritetu "i zbog savjesti"

Rim 13, 5 predočava nanovo izraz "*dia tēn syneidēsīn*".⁴³ U ovom slučaju sami uvjeti u kojima se vrši vlast zahtijevaju pozivanje na savjest kao dodatak nužnoj poslušnosti (usp. r. 4 i 'kaī' koji prethodi navedenom izrazu).

Način na koji bi trebalo shvatiti vezu između podložnosti vlasti i kršćaninove savjesti ostaje diskutabilan. Moguće je shematski prikazati tri glavna tumačenja izraza "*dia tēn syneidēsīn*" na sljedeći način. Potrebno je biti podložan legitimnoj vlasti:

- da bi se izbjeglo zlu savjest, tj. naknadnu provalu grizodušja poradi neposluha,
- jer savjest pokazuje već i prije zahvata legitimne vlasti što je dobro a što zlo,
- poradi kršćanske savjesti glede naravi državnog ustroja vlasti, koju vjernik promatra u njenom odnosu prema Bogu (usp. r. 3-4).

Mi smo skloni trećem tumačenju.⁴⁴ Ono sadrži jedan novi element važan za razumijevanje Pavlovog pojma *syneidesis*. Naime, kršćanska savjest je u stanju poradi posebnih informacija koje prima od Evanđelja i vlastite vjere dostići jednu specifičnu razinu svijesti. A to je baš ono što zovemo kršćanskom savješću.⁴⁵ Njeno osobito bogatstvo podupire moralno djelovanje vjernika, čak i u onim situacijama u kojima bi izgledalo sasvim dostatno i jedno rješenje na čisto profanoj razini.⁴⁶

3. SAVJEST KOD "POGANINA"

U Rim 2, 14-16 spominje se savjest kod pogana, i to je jedini put u cijelom Pavlovom opusu. Pojam *syneidesis* nije objekt glavne tvrdnje ovog teksta. On predstavlja posebnu odrednicu jednog kompleksnijeg postupka. Stoga je važno držati odvojene različite razine.

⁴³ Već smo ga susreli u 1 Kor 10,25 i 10,27.

⁴⁴ Interesantan je komentar u U. Wilckens, *Der Brief an die Römer III (Röm 12-16)*, EKK VI/3, Benzinger Neukirchener-Zürich 1982, str. 37. "Budući da na jednom potpuno eshatološkom horizontu država obavlja funkciju garanta i poticatelja dobra i kažnjavatelja zla, poslušnost naspram državi je za kršćanina, ukoliko karizmatik, od bitne teološke važnosti."

⁴⁵ Mislim da ovdje imamo tekst koji je najbliži onim kasnijim razvojem nakon Pavla, koji će u krštenju vidjeti na djelu jedan zahvat u samu savjest čovjeka koji postaje kršćaninom. Usp. prije svega Heb. 10,22 i 1 Pt 3,21.

⁴⁶ U tom smislu ne valja zaboraviti da naznaka "poradi savjesti" u tekstu Rim 13,5 predstavlja drugi razlog za posluš državnom autoritetu nakon onog jednostavno profanog razloga.

U r. 14 nalazimo polaznu činjenicu kao i njeno prvo elementarno tumačenje. Svaki put⁴⁷ kada pogani,⁴⁸ koji ne poznaju "Mojsijev zakon",⁴⁹ čine stvari koje su vlastite ovom zakonu (*ta tou nomou*), oni su "sami sebi zakon" (*heautois eisen nomos*), i to stoga jer oni ne raspolažu nikakvim drugim darom različitim od svoje vlastite ljudske stvarnosti.⁵⁰ Polazišna činjenica (pogani koji se pridržavaju zakona tumači se kao znak, koji pokazuje jedan mogući odnos između Mojsijeva zakona i ljudi, koji ga ipak ne poznaju pomoću vanjske, "objektivne" spoznaje.

U r. 15a ova početna tvrdnja produbljena je primjenom jedne zahtjevnije interpretacije. Naime, pogani, koji su poslušnošću zakonu sami sebi zakon, pokazuju da je "djelo zakona upisano u srcima njihovim" (*to ergon tou nomou*⁵¹ *grapton en tais kardiais autōn*). Otkriven je i potvrđen jesan odnos između srca ljudi Netzraelaca i zakona, koji je u svojoj jasnoći izražen u Tori.

U r. 15b nalazimo tvrdnju glede *syneidesisa* Netzraelaca. Prvi dio apsolutnog genitiva (*symmartyroūs̄ autōn tēs syneidēseōs*) tvrdi da odnos između zakona i srca čovjekova nije samo jedna činjenica, već je taj odnos posvjешten na razini moralne ljudske svijesti. Pavao drži da je i kod pogana nazočan i aktivan mehanizam sličan onome za koji u Rim 9,¹⁵² tvrdi da je i kod njega samoga na djelu. Ova usporedba nam također omogućuje shvatiti prefiks "syn-" u riječi *symmartyreīn* kao znak da Pavao u zahvatu savjesti vidi dodatnu činjenicu u odnosu na suglasje između djela nekih pogana i Mojsijeva zakona.

U egzegezi još uvijek ne postoji jednoznačno analitičko shvaćanje tvrdnje glede umovanja pogana i njihovog suprotstavljanja (*kai metaxy allēlōn ton logismōn katēgorountōn ē kai apoglogoumenōn: r. 15b*).⁵³ Čini nam se da se ovdje aludira ne samo na unutrašnju ulogu osobne savjesti, nego i na vanjsku, tako rekuć kulturnu diskusiju o moralnom djelovanju.⁵⁴

⁴⁷ Veznik *hotan* može se shvatiti u distributivnom smislu kao "svaki put kad".

⁴⁸ Termin *ethnē* se pojavljuje bez člana; vjerojatno bi trebalo ponešto preurediti prijevod BC, koji ne uzima u obzir odsutnost člana ("Kada pogani koji nemaju zakona...").

⁴⁹ Na taj način treba razumjeti izraz *ta mē nomon ehonta*. Ustvari narodi mogu poznavati vrlo rafinirane zakonske sustave (kao npr. baš u slučaju Rimljana).

⁵⁰ Mislim da se na taj način može shvatiti izraz *physel*, te nije potrebno pripisati mu posebno značenje "naravi" u tehničkom smislu.

⁵¹ BC prevodi "ono što zakon zahtijeva".

⁵² Treba imati na umu sličnost upotrebljenih izraza: *symmartyroūs̄ autōn tēs syneidēseōs* (2,15) - *symmartyroūs̄ mol tēs syneidēseōs mou* (9,1).

⁵³ Raspravlja se o odnosu između svjedočenja ovih razmišljanja i svjedočenja savjesti.

⁵⁴ Mogući doslovni prijevod u ovom smjeru može glasiti: "Oni pokazuju da je djelo zakona upisano u njihovim srcima, dok njihova savjest dodaje svoje svjedočenje i dok u međusobnom odnosu (*metaxy allēlōn*) njihova razmišljanja predstavljaju optužbu ili obranu."

Redak 16 završava neočekivanim ali spontan⁵⁵ naglaskom na danu Gospodnjem i konačnom sudu.⁵⁶ Pavao ne može zaključiti svoj govor o svjedočenju *syneidesis* u moralnom djelovanju a da ne spomene i eshatološku dimenziju Božjeg zadnjeg suda. Zahvaljujući r.16, dinamika Rim 2,14-16 podsjeća na onu koju smo ustanovili u 1 Kor 4,4.⁵⁷

Upućivanje na Dan suda sadrži objašnjenje da će se sud Božji u Kristu⁵⁸ dogoditi "po mojem evanđelju" (*kata to euangelion mou*). Ovaj momenat pomaže da se još bolje shvati značenje pojma *syneidesis* u Pavlovom shvaćanju. Riječ je u neku ruku o dvostrukom razvoju. Prvo: razmišljanje o savjesti potiče na govorenje o Božjem sudu. Drugo: tvrdnja o povezanosti čovječje savjesti i Božjeg suda dovodi do shvaćanja kako se Božji sud ne mjeri isključivo dimenzijama savjesti sudenog čovjeka. Izraz "*kata to euangelion mou*" vezuje Božji sud uz evanđelje, koje je Pavao navijestio, a ne uz svjedočenje *syneidesis*. Sabirući uočene činjenice, možemo zaključiti da je u cjelini teksta Rim 2, 14-16 predložen niz od slijedećih šest bitnih elemenata koji su međusobno spojeni: 1) Mojsijev zakon, 2) zakon upisan u čovječjem srcu, 3) savjest koja ga svjedoči, 4) različita moralna razmišljanja unutar pojedinih kultura, 5) Božji sud u Kristu, 6) evanđelje koje Pavao naviješta.

Sveukupna prosudba teološkog dometa ovog teksta treba biti razborita. *Syneidesis* ne predstavlja objekt glavne tvrdnje teksta. Pavao je prije svega zainteresiran za djelovanje. Njegove tvrdnje nemaju jedno neposredno univerzalno značenje, budući da se govori samo o "*ethnē*" (*neki pogani*). Da bi se u polemičkoj nakani umanjilo važnost Mojsijeva zakona, dovoljan je i slučaj ponekog poganina koji obdržava zakon, a da se pritom ipak sustavno ne postavlja pitanje savjesti kod "pogana". Ne postoji niti interes za pitanje spasenjske vrijednosti djelovanja prema savjesti. Ovdje se zacijelo ne govori potvrdno o jednom obliku opravdanja po savjesti koji bi stajao uz bok opravdanja po vjeri, te bi bio rezerviran poganima. Pavlova nakana ide za tim da pokaže svu ograničenost ponosa onoga koji misli da može raspolagati Torom kao instrumentom spasenja. U tekstu je prisutno interesantno zblježavanje između *srca* i *syneidesis*. Ono je također odlučujuće i za jedno ispravno tumačenje Rim 1. Kada Rim 1,21 konstatira sljepoću srca kod onih koji se odaju idololatriji (*ekotisthehē asynetos synetos autōn kardia*),⁵⁹ tada to ne označava potpuno izobličenje moralne

⁵⁵ Komentatori obično nadodaju povezne riječi da bi se tako ublažilo nedosljednost koja nastaje poradi izričajne spontanosti: "u onaj dan itd.". Npr. BC dodaje: "Tako će se dogoditi u onaj dan, itd." Kada R. Bultmann, *Teologia del Nuovo Testamento*, Querintiana, Brescia 1985, str. 208 bilj. 2 definira Rim 2,16 kao "naknadnu glosu", tada ga u tome jednostavno uvjetuje njegovo odveć osebujno shvaćanje Pavlove eshatologije.

⁵⁶ Nije potrebno posvetiti se pitanju naglaska i shvaćanja vremena glagola *krinet*: *krinet* (u prezentu) ili *krinei* (u futuru); u svakom slučaju radi se o govoru o zadnjem sudu. Usp. C. E. B. Cranfield, *The Epistle to the Romans*, sv. I, Clark, Edinburgh 1957, str. 162.

⁵⁷ Usp. slijed tematiziranja: ljudske akcije, ljudske prosudbe o njoj, savjesti kao vrhovnog ljudskog sudišta te Božjeg eshatološkog djelovanja (u 1 Kor 4: djelo opravdanja).

⁵⁸ Uzimamo u obzir izraz "pomoću Isusa Krista" u njegovoj povezanosti sa glagolom *krinet*, kao što to čini BC.

⁵⁹ Usp. također tvrdnje u 1,24. Tekst 2,5 ima možda pred očima srce Židova.

percepcije svih ljudi. Tvrdnja u 2,15 predstavlja nadopunu po kojoj se u srcu ljudi, neovisno od njihove vanjske spoznaje Tore, nalaze upisana "djela zakona", čija je prisutnost posvjedočena aktivnošću *syneidesisa*.

Tu je još jedna zadnja važna točka. Protumačili smo dativ "*physei*" (2,14) u tom smislu da je djelovanje poganina koji se pridržava zakona obavljeno ne zahvaljujući nekom posebnom Božjem daru, nego jednostavno snagom samog njegovog ljudskog bića.⁶⁰ Vjerojatno kontekst Rim 2 omogućuje da se uvidi svezu između ljudske stvarnosti, koja je u stanju da kroz percepciju svjedočenja vlastite savjesti bude sama sebi zakon, i ekonomija Duha. Tvrdnje o savjesti poganina (Rim 2,14-16) moguće je povezati sa onim tvrdnjama koje govore o Židovu u nutrini (Rim 2,27-29); *ho en to kryp tō loudatios*).⁶¹ Ako je ispravno povezivanje poganina obrezanog u nutrini srca i zakona upisanog u srcu, tada se može nazrijeti mogućnost da Pavao želi dovesti u vezu proces *syneidesisa* u poganima s djelotvornošću ekonomije Duha u tim istim poganima. Izgleda da se prisutnost izraza *ev pneumati ou grammati* kreće u tom smjeru, kada se njime označava "obrezanje srca". Suprotstavljanje Duh - slovo kod Pavla pojavljuje se samo dva puta (Rim 7,5-6 i 2 Kor 3,6). Međutim, budući da u oba slučaja ono ukazuje na usporedbu između židovske ekonomije "slova" i kršćanske stvarnosti Duha, malo je vjerojatno da Rim 2,29 predstavlja jedan izolirani slučaj, koji bi naprotiv izražavao navodnu suprotnost između čovječjeg duha i slova napisanog zakona.⁶²

4. KRŠĆANSKA SAVJEST PRED SAVJEŠĆU DRUGIH

Neki od Pavlovih tekstova sadrže tvrdnje o savjesti kršćana, promatranj u njenoj sposobnosti da svoj osjećaj obaveze živi istodobno u nezostavnom odnosu naspram savjesti drugih.

4.1. Savjest pažljiva prema "bratu za kojeg je Krist umro"

U 1 Kor 8,9-12 upućeno je upozorenje onima koji, imajući ispravno znanje, posjeduju i prikladnu savjest. Oni trebaju pripaziti da njihov slobodni nastup (*he exousia hymōn hautē*) ne stvori prigodu za spoticanje nejakima koji imaju nelspravno formiranu savjest glede idola. Premda je riječ o po sebi legitimnom ponašanju, nije im dozvoljeno "biti za stolom u hramu idolskom" poradi opasnosti da se time utječe na nejake. Pavao upotrebljava jedan sretno formulirani ironični izraz: savjest nejakog "je izgrađena"⁶³ od strane onoga koji, obdaren znanjem, prebiva stolu u hramu idolskom te jede meso žrtvovano idolima (*ta eidōlothyta*, r.10). Ustvari

⁶⁰ BC prevodi "po naravi".

⁶¹ Osim poradi cjeline konteksta, dva teksta mogu biti dovedena u međusoban odnos i zbog nekih značajnih leksičkih sličnosti. Interesantno je oba teksta zajednički pročitati: Rim 2,14 i Rim 2,28. Neka se usporedi Rim 2,15 i Rim 2,29.

⁶² Kao što to izgleda shvaća BC: Neka se obrati pažnju prije svega na upotrebu malog početnog slova u frazi "I pravo je obrezanje srca, u duhu, a ne u slovu".

⁶³ Radi se o glagolu koji izražava učinak koji postiže ljubav (*agapē*) u 8,1b.

znanje uzrokuje propast nekog "brata za kojeg je Krist umro" (r.11). U ovom bi slučaju djelovanje u skladu sa po sebi ispravnom prosudbom vlastite savjesti značilo griješiti protiv braće, nanoseći udarce njihovoj savjesti (*typtontes autōn tēn syn eidēsin asthenousan*),⁶⁴ i u konačnici griješiti protiv Krista (r.12).

Za Pavla savjest se mora realistično obzirati također i na vanjske situacije, koje jednostavno ne ovise o teoretskim promišljanjima: tako u konkretnom slučaju nije dostatno jednostavno znanje o nepostojanju idola (usp. r.4). U konkretnom slučaju nužno je uzeti u obzir posljedice koje vlastito djelovanje može imati po *syneidesis* drugih. Osim toga postoje i drugi principi koje je za ovaj slučaj moguće uzeti u obzir. Ovdje se prije svega posliže za idejom da hrana ne može nikada biti odlučujuća u odnosu prema Bogu (r.8), te se nje može i odreći u korist brata, kako se ovaj ne bi sablaznio (r.13).

Čovjek se, dakle, suočava sa velikom odgovornošću koja od njega traži da sud vlastite savjesti smjesti u horizont savjesti drugih ljudi. Naime, ako čovjek djeluje sukladno vlastitoj savjesti, ali ako pritom uzrokuje bratov grijeh, on griješi. Iz te činjenice proizlazi da je jedno od bitnih pitanja, što se događa u drugima kada djelujem prema određenoj prosudbi moje vlastite savjesti? Procjena posljedica mojeg djela po sudbinu drugih suodređuje dozvoljenost samog djela i postaje vanjska provjera prosudbe savjesti glede određenog pitanja. Ne može se govoriti o *syneidesisu* i apsolutnosti njenog suda, izolirajući osobu od njenih životnih sveza s drugima kao i od konteksta ljubavi. Ustvari obveza savjesti treba trajno voditi računa o dimenzijama odgovornosti i agape.

4.2. Poštovanje tuđe savjesti

U 1 Kor 10,28-30 predočen je slučaj kada netko upozorava kršćanina koji se nalazi za stolom u kući poganina da je ono što je ponudeno za jelo "žrtvovano" (*hierothyton*). Nije precizirano od koga dolazi rečeno upozorenje, da li od jednog nekog kršćanina ili od nekog nevjernika. U svakom slučaju kršćanin se treba zaustaviti i poštivati savjest sugovornika (r. 28-29). Činjenica da ostaje neodređeno da li se radi o jednoj nekakoj kršćanskoj savjesti ili o savjesti nekog nevjernika, potcrtava na kraju krajeva ozbiljnost suda savjesti, na bilo kojoj razini on bio donesen. To ipak ne znači da, u svakom slučaju, savjest treba jednostavno poštivati, i da se ne treba truditi kako bi porasla objektivnost sugovornikove savjesti.

Reci 29b-30 otkrivaju, premda ne baš bez poneke nejasnoće, dubinski motiv Pavlova zahtjeva: radi se o poštivanju savjesti drugog. "Također i moral savjesti može postati protuevandeoski; kršćanski etos teži konkretnom dobru konkretnog čovjeka" (P. Rossano).⁶⁵

⁶⁴ Neka se obrati pažnju na suprotnost između *udariti* i *oslabljena*. Međutim participij nije prisutan u svim rukopisima.

⁶⁵ "Dakle, u slučaju da poganin ili nesigurni kršćanin slabo prosudi ili vidi slab primjer od strane kršćaninove slobode, neka se kršćanin suzdrži od slobode u ime Kristova zakona, koji od njega zahtijeva da traži ne svoju korist, nego korist drugoga (r. 24). Tako govori P.Rossano, *Lettera al Cortnzi*, Ed. Paoline, Roma 1979, str. 117.

4.3. Međusobno prihvaćanje i različitost u prosudbama savjesti

Pitanje odnosa savjesti jakih i savjesti nejakih pojavljuje se i u Rim 14,⁶⁶ premda se u ovom slučaju *syneidesis* ne upotrebljava izričito. Tekst iz Poslanice Rimljanima pokazuje još jasnije nego 1 Kor razloge obvezivanja vlastite savjesti, te nam omogućuje daljnji korak u našem razmišljanju. Prikladno je zaustaviti se na r. 5, povezanom sa r. 14, te na recima 22-23.

Nakon što smo spomenuli postojanje različitih prosudbi glede dopustivosti iste činjenice (r. 5a), redak 5b izriče nužnost *hekastos ev tō idiō noi plēroforeisthō* (neka je svatko posve uvjeren u svoje mišljenje).⁶⁷ U svjetlu konteksta (r. 6) smatramo da *plēroforeisthō* namjerava pozvati sve, nejake i jake, na djelovanje u skladu s onim što misli vlastiti um.⁶⁸ Ista dinamika i iste tvrdnje u r. 14, Nakon što je ustvrdio da misli kako ništa samo po sebi ne može čovjeka učiniti nečistim (*ouden koinon di' heautou*), Pavao nadodaje jedno obrazloženje: "samo je onome nečisto, tko to smatra nečistim" (*ei mē tō logizomenō ti koinon einai, ekeinō koinon*).⁶⁹

Završne preporuke u Rim 14,22-23 pozivaju na izbjegavanje nametljivog iskazivanja vlastite vjere i vjerski motiviranih uvjerenja. Redak 22 upućuje preporuku jakima.⁷⁰ "Ti imaš uvjerenje (tal. prijevod: vjeru). Za sebe ga imaj⁷¹ pred Bogom" (r. 22a). Tu je naglašeno i obećanje blaženstva: "Blago onome tko samoga sebe ne osuđuje u onome što misli da može učiniti" (r. 22b).⁷² Suprotno se događa s onim koji nije uspio oblikovati uistinu čvrst, osoban jaki sud savjesti (*ho diakrinomenos*): takav je, ako jede osuđen "jer ne radi iz uvjerenja" (r. 23a). Zaključna tvrdnja odlučno upozorava: "Sve ono što nije iz vjere, grijeh je" (r. 23b).

⁶⁶ Potpuni tekst obuhvaća 14,1 - 15,13. Okolnosti ovog slučaja su malo različite od situacije idolopoklonika. Nejaki iz Rim 14 su, kako izgleda, kršćani koji jedu samo povrće (r. 2), budući da još nisu u stanju shvatiti da se sve može jesti samo ako se pritom zahvaljuje (usp. 14,2.6.bc).

⁶⁷ Treba obratiti pažnju na termin *ho nous*, tu važnu kategoriju i u Pavlovoj antropologiji. R. Bultmann, *nav. dj.*, str. 202-211, s pravom ispituje termin *nous* zajedno sa *syneidesis*.

⁶⁸ Imajući u vidu značenje r. 6, koji je inače kontekst r. 5, mi se ne slažemo sa prijevodom BC, koji, kako izgleda, potiče da se bolje oblikuje vlastitu savjest ("neka pak svatko uznastoji produbiti svoja osobna uvjerenja"). Prijevod BC je veoma bliz Neovulgati: "Unusquisque in suo sensu abundet". Drugačiji naglasak stavlja prijevod Biblije TOB: "Que chacun, en son jugement personnel, soit animé d'une pleine conviction"; ovaj prijevod stavlja u središte svog interesa stabilnost osobnog suda, jer treba *slijediti* (sigurnu) savjest. Konačno nije posve sukladna sa klimom šireg konteksta ona interpretacija koja vidi u tekstu poziv da se čovjek ima pridržavati onoga što misli bez vođenja brige o drugima.

⁶⁹ Naveli smo BC. U doslovnom prijevodu: "osim za onoga koji drži da je to nešto što onečišćuje: za njega (je to nešto uistinu) onečišćujuće.

⁷⁰ To se jasno razaznaje iz r. 20-21, u kojima Apostol, nakon što je ustvrdio svoje slaganje s onima koji smatraju da je "sve čisto", traži odreku od djela koja su u načelu dozvoljena, ali su u stanju sablazniti bližnjega.

⁷¹ *kata seauton*.

⁷² Prijevod BC "za ono što on prihvaća", nije u stanju kako nam izgleda rasvijetliti kontekst. Naime, cilj prizivanja blaženstva ide očito za tim da se proglasi blaženim onaj koji se zna ograničiti u ophođenju s vlastitom savješću, imajući u vidu situaciju u kojoj se nalaze drugi.

Rim 14 snažno naglašava nužnost da moralni čin vjernika ostane uvijek otvoren vjeri. No, budući da se otvorenost djelotvornosti vjere događa posredovanjem "nousa", nužno je u svakom slučaju poštivati mišljenje subjekta (usp. 14,14: glagol *logizomai*). Udaljiti se u djelovanju od dimenzije vjere posredovane "nousom", znači griješiti. Nju treba poštivati i onda kada ulazi u dimenziju savjesti posredovanjem jednog još nedovršenog razuma. Ovaj odnos s vjerom tumači također kako nije moguće slijediti jednu još nesigurnu savjest (r. 23a). Ali posebice ukazuje na to da se ne može ne voditi računa o cjelovitom gledanju vjere, koje može nadmašiti okvir konkretnih elemenata na osnovu kojih se došlo do specifične moralne prosudbe. Upravo na taj način naše vjerovanje da je drugi čovjek "brat za koga je Krist umro" postaje odlučujućom činjenicom pri donošenju etičkih odluka.

Pavao ne misli da je apsolutnost čovjekova suda glede osobnih čina ovisna jedino o poticaju njegove savjesti. Možda upravo činjenica da savjest nije jedino sudište koje određuje moralnost čina omogućuje tvrdnju kako treba slijediti sud savjesti i u situacijama u kojima je uistinu "nejaka".⁷³ Apsolutnost vjernikova čina uvijek ovisi i o njegovoj vjeri: "Omne quod non est ex fide peccatum est." Naime, savjest dobiva veći stupanj apsolutnosti baš od nazočnosti vjere u njenoj nutrini. Prema tome treba uvažavati vjeru koja ulazi u sam čin.

Na koncu spomenimo još dva interesantna momenta: govor o Božjem sudu i o ljubavi. Recí 10-12 podsjećaju nas na to da se trebamo pojaviti pred Božjim sudačkim prijestoljem.⁷⁴ Redak 15 obznanjuje da onaj koji djeluje, kada je riječ o hrani, samo prema prosudbi vlastite savjesti i tako razalošćuje brata, nije "na putu ljubavi" (kata agapen).

5. TEKSTOVI KOJI GOVORE O SYNEIDESISU I EVANGELIZACIJI

Preostaje nam ispitati dva teksta koja govore o *syneidesisu* pod vidom odgovornosti koju ona preuzima u trenutku prosuđivanja evangelizacije. Riječ je o 2 Kor 4,2 i 5,11.⁷⁵

5.1. *Syneidesis* slušatelja i njeno dohvaćanje važnosti evangelizacije

U 2 Kor 4,2 govorenje o *syneidesisu* slušatelja služi kao motiv za nadu u trenutku velike poteškoće. Nakon što je naveo kao temeljnu garanciju svoje vlastite službe njeno Božansko porijeklo,⁷⁶ Apostol izjavlju-

⁷³ Zbog pogreške na jednoj prethodnoj razini (na pr. na razini znanja).

⁷⁴ "A ti što sudiš brata svoga? Ili ti što prezireš brata svoga? Ta svi ćemo stati pred sudište Božje." Rim 14,10-12 predočava isti zaključak glede budućeg suda, koji smo već susreli u 1 Kor 4,4 i Rim 2,16.

⁷⁵ Dva retka sjedinjuje ne samo kontekst, nego i spominjanje savjesti u množini. Drugi tekst sadrži izričito množinu; u 4,2 jednini prethodi pridjev "svaki". U svim drugim Pavlovim tekstovima uvijek se pojavljuje jednina.

⁷⁶ Usp. r. 1: "*ehontes tēn diakonían tautēn kathōs ēleēthēmen*". Ideja da je apostolska služba bogomdarovana predstavlja razlog za temeljno povjerenje o kojem se više puta govori. U ovome tekstu je taj razlog usput spomenut za razliku od očite prisutnosti drugog razloga.

je kako nije obeshrabren, jer zna da se obraća savjestima (*synistanontes heautous pros pasan syneidēsin anthropōn*).⁷⁷ Pozivanje na syneidesis se ne zbiva u jednom profanom kontekstu: čujemo, naime, da se Pavao preporuča savjesti ljudi "pred Bogom" (*enōpion tou theou*).

Uza sva suptostavljanja, evangelizacija nalazi u *syneidesisu* slušatelja jednog odlučujućeg saveznika. Životni stil Apostola predstavlja onaj element kojemu je sudeno da prodre do savjesti. Priznanje ostvareno na razini savjesti može postati djelotvorna etapa na putu prijanjanja uz Onoga koji je navješten. Savjest slušatelja, ukoliko je u stanju pozitivno reagirati na autentičnost nečijeg svjedočenja, preuzima važnu funkciju u "objavlivanju istine" (*fanērōsis tēs alētheias*), koje se zbiva navještanjem evanđelja.

Evangelizacija cilja manje na preobrazbu savjesti snagom navještenih sadržaja, dok se više obraća *syneidesisu* slušatelja, računajući s njenom sposobnošću da shvati svu važnost onoga o čemu se radi. Autentičnim darivanjem sebe, navjestitelj može do te mjere zahvatiti *syneidesis* ljudi povjerenih njegovom ministertvu da se oni otvore pravom uvjerenju. Evangelizacija dosiže savjesti prije svega kada polazi od jedne evanđeljem uistinu zahvaćene savjesti. Parafrazirajući jedan dobro poznati Pavlov izraz, moglo bi se ustvrditi da je ona usmjerena na prelaženje iz *savjesti* u *savjest*.⁷⁸

5.2. Priznavanje u *syneidesisa* vjernika kao ohrabrenje za navjestitelja evanđelja

Savjest koju se ima u vidu u 2 Kor 5,11 nije ona potencijalnih vjernika, već savjest onih koji su već postali kršćani. U r. 11a, apostolska služba je nastojanje da se, iz poslušnosti prema Gospodinu, uvjere slušatelji (*eidotes ou ton fobon tou kyriou anthropous petthomen*).⁷⁹ U r. 11b, Pavao spominje, u suprotnosti s naporom potrebitim za postizavanje takvog uvjerenja, kako je on "razotkriven" Bogu (*theō de pefanerōmetha*), te kako se nada da će biti razotkriven i u savjestima vjernika (*elpizō de kai en tais syneidēsesin hymōn pefanerōsthai*). Isti glagol *faneroō* je vezan koliko uz Boga toliko i uz savjest.⁸⁰ Ova paralelna upotreba čini da se *syneidesis* pojavljuje kao najviša razina ljudskog prosuđivanja, koja je direktno povezana uz način na koji nas Bog poznaje. Otkrivanje Apostola savjestima vjernika je postavljeno pod znak nade (usp. glagol *elpizo*), budu-

⁷⁷ Formulacija potcrtava svojom djeljivošću i općenitošću upućenost navještaja osobnoj individualnosti slušatelja.

⁷⁸ Usp. tekst Rim 1,17, prema kojem objava Božje pravde u evanđelju prelazi "od vjere k vjeri".

⁷⁹ Shvaćamo "*petthomen*" kao "prezent nastojanja". Tako piše P. Rossano, *nav.dj.*, str. 199: "Djelo evangelizacije se upisuje u ljudski dinamizam *uvjeravanja*, poštujući pritom sve zahtjeve koje nameće poštivanje slobode i spontanosti drugoga, o čemu u potpunosti ovisi *moгуćnost da se nekoga uvjeri*."

⁸⁰ Lako je uočljiva veza dvaju izraza *theō pefanerōmetha en tais syneidēsesyn pefanerōsthai*.

ći da uvijek treba računati na mogućnost pogrešne upotrebe čovjekove *syneidesis*.

Priznanje koje dolazi od strane vjernikove *syneidesis* može predstavljati u trenucima velikih poteškoća jedno opravdano i nužno ohrabrenje za navjestitelja.

Preveo: Nikola Bižaca

MOLITVA

Nikola Kuzmičić

- Isuse što mi je činiti
da bih se spasio
- da bih te spasio
postao sam čovjek
stoga - samo budi čovjek
idi u miru
i čini dobro